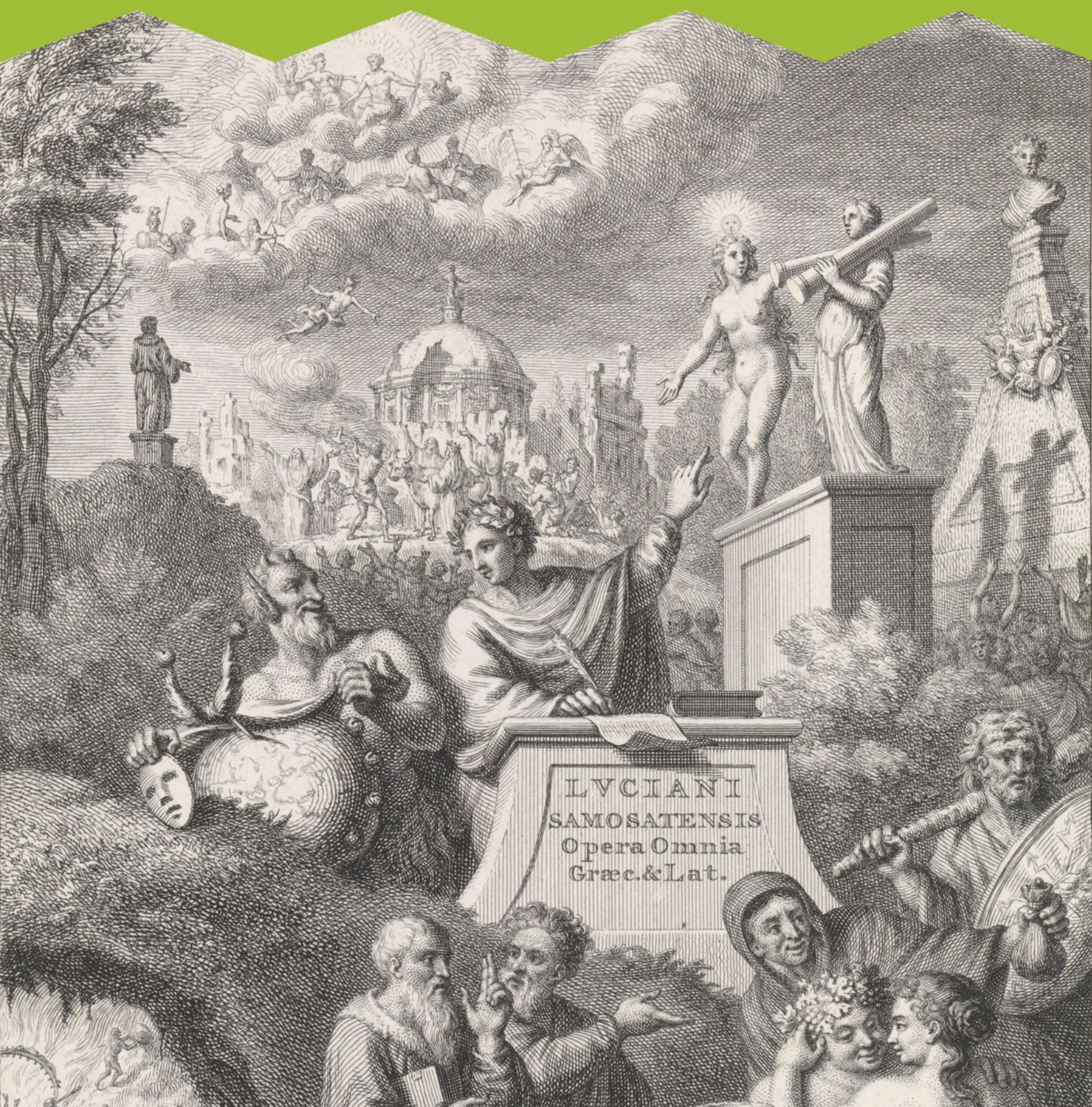

Zgromadzenie bogów

LUKIAN Z SAMOSATY

DIALOGI WYBRANE

Zgromadzenie bogów

TLUM. WŁADYSŁAW WITWICKI

I. ZEUS¹: Już nie pomrukujcie, bogowie, i po kątach się nie zbierajcie, i niech jeden drugiemu do ucha nie szepce wyrazów oburzenia o to, że wielu niegodnych z nami zasiada do stołu. Skoro się w tych sprawach zwołało zgromadzenie, to niech każdy mówi otwarcie, co myśli i niech wygłasza oskarżenie. Ty bądź heroldem, Hermesie² — obwieszczenie według prawa!

HERMES: Słuchajcie, cicho tam! Kto chce przemawiać spośród bogów rzeczywistych, którym przemawiać wolno? Sprawa dotyczy przesiedleńców³ i obcokrajowców.

MOMOS: Ja, Momos⁴, jeżelibyś mi, Zeusie, głosu udzielił.

ZEUS: Już samo ogłoszenie pozwala mówić; mnie do tego wcale nie będzie potrzeba.

2. MOMOS: Mówię tedy⁵, że niektórzy z nas robią źle i to jest niebezpieczne, bo nie dość im, że sami stali się bogami z ludzi, ale jeszcze, jeśli który swoich towarzyszy i służących nie każe otaczać czcią równą naszej, to zdaje mu się, że niczego wielkiego nie dokazał i nie dowiódł, że jest młody. Uważam, Zeusie, że powinienes mi pozwolić mówić otwarcie. Ja bym nawet nie potrafił inaczej — wszyscy wiedzą, że mam język nieskrępowany i nie potrafiłbym niczego zamilczeć, jeżeli się dzieje coś, co nie jest w porządku.

Ja wysłedzam wszystko i wypowiadam swoje zdanie publicznie; ani się nie boję kogokolwiek, ani ze wstydu nie ukrywam swego zdania. Toteż niecznośny się wydaję niejednemu i niby wyglądam na donosiciela z urodzenia — oni mnie nazywają jakby oskarżycielem publicznym. Zresztą, skoro wolno jest i to jest ogłoszone, i ty, Zeusie, pozwalasz mówić swobodnie, to będę mówił śmiało, nie tając niczego.

3. Więc powiadam, że wielu jest takich, którym nie dość tego, że sami biorą udział w naszych zebraniach i bankietach na równi z nami, chociaż są w połowie śmiertelni, to jeszcze swoich służących i uczestników procesji wprowadzili do nieba i wpisali do ksiąg, i oni teraz na równi z nami uczestniczą w podziałach i w ofiarach, a nawet nam nie zapłacili taksy⁶ za pobyt.

ZEUS: Żadnych zagadek, Momosie, tylko jasno i wyraźnie mów i podawaj nazwiska; teraz twoja mowa pada na środek zgromadzenia i niejeden zacznie się domyslać tego lub owego i przystosowywać sobie to, co się mówi; jeden tak, drugi inaczej. Ktoś taki otwarty jak ty nie powinien się wahać mówić niczego.

4. MOMOS: To doskonale, Zeusie, że jeszcze mnie pobudzasz do otwartości. To jest z twojej strony krok naprawdę królewski i wspaniałomyślny. Zatem będę wymieniał i na-

¹Zeus, rzadziej: Dzeus (mit. gr.) — najważniejszy z bogów, władca nieba, bogów i ludzi, pan piorunów; mąż Hery, znany m.in. z licznych miłostek. [przypis edytorski]

²Hermes (mit. gr.) — bóg podróży, kupców i złodziei, posłaniec bogów, odpowiedzialny także za odprowadzanie dusz zmarłych do Hadesu; syn Zeusa i Mai. [przypis edytorski]

³przesiedleńcy — tu: metojkowie (dosł.: współmieszkańcy), wolni cudzoziemcy osiadli na dłużej w staroż. Atenach, w odróżnieniu od innych obcokrajowców (*ksenoi*), zatrzymujących się w mieście tylko na krótko; w zamian za dodatkowy, specjalny podatek oraz służbę wojskową w armii ateńskiej byli objęci prawną ochroną państwa, choć nie mieli praw politycznych przysługujących obywatelom. [przypis edytorski]

⁴Momos (mit. gr.) — bóg krytyki, satyry i szyderstwa. [przypis edytorski]

⁵tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

⁶taksa — urzędowo ustalona stawka lub opłata; nawet nam nie zapłacili taksy za pobyt: odniesienie do płaconego corocznie przez metojków specjalnego podatku o stałej wysokości (*metoikion*). [przypis edytorski]

zwiska. Więc taki oto najwyżej urodzony Dionizos⁷ — to jest półczłowiek i nawet nie Hellen⁸ po kądzieli⁹, tylko Syrofenicjanin¹⁰, syn córki jakiegoś kupca, Kadmosa¹¹.

Skoro mu przyznano nieśmiertelność — jaki on tam jest, już nie mówię, ani o tej jego mitrze¹², ani o pijaństwie, ani o tym, jak chodzi — myślę, że wszyscy widzicie, jaki jest zniewieściał i kobiecy z natury, półobłąkany i od rana pachnie mocnym winem. Otóż on tutaj całe bractwo wprowadził do nas i jest tu razem z całą procesją, którą za sobą wodzi, i bogiem ogłosił Pana¹³ i Sylena¹⁴, i satyrów¹⁵, jakichś dzikusów i kozopasów bez liku, jakichś skoczków o niesamowitych kształtach — jeden ma rogi na głowie i od połowy w dół do kozy podobny, a brodę długą zapuścił, tak że mało się różni do capa; drugi znowu łysy staruszek, z perkatym nosem, przeważnie na ośle jeździ: to Lidyjczyk¹⁶ — a satyrowie mają uszy kończyste i też łyse głowy a rogate. Takie im rożki rosną jak nowo narodzonym kozłętom. To są jacyś tam Frygijczycy¹⁷. A ogony mają wszyscy też. Widzicie, jakich nam bogów robi ten panicz?

5. Potem my się dziwimy, jeżeli nami ludzie gardzą, kiedy patrzą na takich śmiesznych bogów i cudacznych. Ja już nie mówię, że i dwie kobiety tutaj na górę sprowadził: jedna była jego kochanką — Ariadna¹⁸ — i jej wianek też włączył do chóru gwiazd, a druga to córka chłopca, Ikariosa¹⁹. A co ze wszystkiego najśmieszniejsze, bogowie, to to, że on i psa Erigony, i jego też tu na górę sprowadził, aby się kobietka nie nudziła, jeżeli nie będzie miała w niebie swojego pieska, do którego się przyzwyczaiła i bardzo go lubi. Czy wam się to nie wydaje krokiem śmiałym, a trochę po pijanemu i na śmiech? A słyszeliście o innych też.

⁷Dionizos, gr. *Dionizos* (mit. gr.) — bóg wina, płodnych sił natury i ekstazy religijnej; syn Zeusa i śmiertelniczki Semele, córki tebańskiego króla Kadmosa. [przypis edytorski]

⁸Hellen — Grek; *Hellada*: Grecja. [przypis edytorski]

⁹po kądzieli — w linii żeńskiej; po rodzinie ze strony matki. [przypis edytorski]

¹⁰Syrofenicja — Fenicja syryjska, określenie staroż. krainy Fenicji (na wsch. wybrzeżu M. Śródziemnego, ob. tereny Libanu) w czasach, gdy była częścią rzymskiej prowincji Syrii. [przypis edytorski]

¹¹Kadmos (mit. gr.) — grecki heros, syn króla Fenicji, brat Europy; szukając porwanej przez Zeusa siostry, dotarł do Grecji i założył Teby, główne miasto Beocji, którego był pierwszym władcą. [przypis edytorski]

¹²mitra — starożytne wschodnie nakrycie głowy władców, mające postać wysokiej czapki, później: nakrycie głowy książąt albo dostojników kościelnych; w oryginale greckim *μίτρα* (*mitra*) oznacza opaskę do włosów noszoną przez greckie kobiety, także: wschodnie nakrycie głowy władców lub opaskę na głowę jako oznakę rangi dworskiej (ludy wschodnie Grecy często uważali za zniewieściałe). [przypis edytorski]

¹³Pan (mit. gr.) — bóg opiekuńczy pól i lasów, pasterzy i ich stad, przedstawiany z kozłimi nogami. [przypis edytorski]

¹⁴Sylen, gr. *Seilenos* (mit. gr.) — mądry wychowawca i towarzysz Dionizosa, boga wegetacji i wina; w epoce klasycznej wyobrażany jako łysy starzec z grubymi wargami i płaskim zadartym nosem, często nadużywający wina; stał na czele orszaku lubieżnych satyrów. [przypis edytorski]

¹⁵satyr (mit. gr.) — jedna z istot wchodzących w skład orszaku Dionizosa, boga wina i dzikiej natury; satyrowie byli przedstawiani jako ludzie z kozłimi nogami i uszami, kojarzono ich z pożądaniem i lubieżnością. [przypis edytorski]

¹⁶Lidyjczyk — człowiek pochodzący z Lidii (gr. *Lydia*), staroż. krainy w zach. Azji Mniejszej. [przypis edytorski]

¹⁷Frygijczyk — człowiek pochodzący z Frygii, staroż. krainy w zach. części środkowej Azji Mniejszej, na wsch. od Lidii. [przypis edytorski]

¹⁸Ariadna (mit. gr.) — królewna kretańska, która zakochana w Tezeuszu, pomogła mu wydostać się z labiryntu Minotaura, dając mu kłębek nici do zaznaczenia drogi powrotnej. Tezeusz zabrał ją ze sobą w drogę powrotną do Aten, lecz porzucił śpiącą na wyspie Naksos, gdzie poślubił ją Dionizos, bóg natury i wina. Rzucony w niebo ślubny diadem czy też wianek Ariadny zmienił się w grupę gwiazd, ułożonych w łukowaty kształt, konstelację zwaną współcześnie Koroną Północy. [przypis edytorski]

¹⁹Ikarios (mit. gr.) — Ateńczyk, którego Dionizos z wdzięczności za gościnność nauczył uprawy winorośli i wytwarzania wina. Pierwszą partią napoju Ikarios poczęstował pasterzy, którzy upici trunkiem, uznali, że podał im truciznę, i zabili go. Córka Ikariosa, Erigone, z pomocą psa Majry, znalazła pogrzebane przez zabójców ciało ojca i z rozpaczą powiesiła się. Bogowie umieścili ich wśród gwiazd: Ikariosa jako gwiazdozbiór Wolarza, Erigone jako gwiazdozbiór Panny, a Majrę jako Małego Psa (albo też gwiazdę w tej konstelacji, zwaną obecnie Procyonem). [przypis edytorski]

6. ZEUS: Nic, Momosie, nie mów ani o Asklepiosie²⁰, ani o Heraklesie²¹. Bo ja widzę, do czego ty zmierzasz. A oni przecież — jeden kuruje i chorych stawia na nogi, i jest „wart tyle, co moc ludzi innych”²², a Herakles to mój syn i nie małymi trudami kupił sobie nieśmiertelność. Więc nie skarż na nich!

MOMOS: Ja zamilczę, Zeusie, chociaż w związku z tobą dużo mogę powiedzieć. Już, jeśli nie co innego, to znaki od ognia oni jeszcze mają. A gdyby wolno było mówić otwarcie o tobie samym, to dużo miałbym do powiedzenia.

ZEUS: O, tak! O mnie samym można śmiało. Chyba ty mnie też nie skarżysz o obce pochodzenie?

MOMOS: To, to można tylko na Krecie usłyszeć — tam i co innego o tobie mówią, i grób twój pokazują²³. Ja im nie wierzę; ani tym, którzy mówią, że jesteś podrzutkiem — mówią o mieście Ajgion²⁴ i o Achai.

7. Ale to, co by moim zdaniem najbardziej należało zbadać i zganić, to powiem. Bo początek przekroczeniom tego rodzaju i przyczynę tego, że się nasze zgromadzenie zaroilo od nieuprawnionych, dałeś ty, Zeusie, obcując z kobietami śmiertelnymi i schodząc do nich raz w tej, raz w innej postaci. Tak że my się boimy, żeby cię kto nie zabił na ofiarę, jak cię złapie, kiedy będziesz bykiem, albo cię opracować gotów jaki złotnik, kiedy złotem będziesz²⁵, i zamiast Zeusa zrobi się nam naszyjnik albo naramiennik, albo kolczyk. I zapełniłeś niebo tymi półbogami. Już nie mogę inaczej powiedzieć. To bardzo zabawna rzecz, kiedy ktoś nagle usłyszy, że Herakles został między bogów przyjęty, a Eurysteus, który mu rozkazy dawał, umarł i blisko świątyni Heraklesa, który był sługą, leży grób Eurysteusa, jego pana. Albo znowu w Tebach²⁶ Dionizos jest bogiem, a jego kuzyni, Penteus i Akteon, i Learch²⁷, to najwięksi biedacy spośród wszystkich ludzi.

²⁰Asklepios (mit. gr.) — heros, po śmierci czczony jako bóg sztuki lekarskiej; syn boga Apolla i śmiertelniczki Koronis, królowny Lapidów. Koronis była kochanką Apolla, ale zakochana w pewnym Arkadyjczyku, dopuściła go do swego łóża, mimo że była już w ciąży. Kiedy sprawa wyszła na jaw, siostra Apolla Artemida pomściła brata, zabijając Koronis strzałami z łuku, a dręczony wyrzutami sumienia bóg w ostatniej chwili wyrwał swego syna Asklepiosa z łona matki, leżącej na płonącym już stosie pogrzebowym. Centaur Chiron kształcił oddanego mu na wychowanie Asklepiosa w sztuce lekarskiej, a ten doszedł w niej do takiej biegłości, że dzięki tajemnemu ziołu węży potrafił nawet wskrzeszać zmarłych. Z obawy, że zapanuje chaos, Zeus zabił Asklepiosa piorunem i umieścił wśród gwiazd jako gwiazdozbiór Wężownika. [przypis edytorski]

²¹Herakles (mit. gr.) — heros, po śmierci powszechnie czczony jako bóg; syn boga Zeusa i śmiertelniczki Alkmeny, żony króla Teb. Był ulubieńcem Zeusa, zasłynął z nadzwyczajnej siły i wykonania 12 trudnych i niebezpiecznych zadań, zleczanych mu przez króla Myken Eurysteusza, któremu z rozkazu bogów musiał służyć, żeby odpokutować popełnione w szale zabójstwo. Jego żona Dejanira, zazdrosna o męża, podarowała mu szatę nasyoną krwią centaura Nessosa, zabitego niegdyś przez Heraklesa. Krew centaura, rzekomo mająca zapewnić wierność, była palącą trucizną. Szata wżarła się w ciało herosa, który aby skrócić swoje męczarnie, zbudował stos pogrzebowy i rzucił się w płomienie. Zabraný przez Zeusa na Olimp, Herakles został obdarzony nieśmiertelnością. Na niebie jego wizerunek widnieje jako gwiazdozbiór Herkulesa (łacińska forma imienia Herakles). [przypis edytorski]

²²wart tyle, co moc ludzi innych — o człowieku potrafiącym leczyć: *Iliada* XI 514 (4) (Idomeneus do Nestora, wzywając go, żeby ranionego lekarza Machaona czym prędzej wywiózł rydwanem z pola bitwy); *moc* (daw.): mnóstwo, bardzo dużo; te same słowa poematu Homera przywołuje Platon w dialogach *Uczta* oraz *Polityk*. [przypis edytorski]

²³to można tylko na Krecie usłyszeć (...) i co innego o tobie mówią, i grób twój pokazują — powszechnie wierzone, iż Zeus od niemowlęstwa wychowywał się w grocie na Krecie, ukryty przez swoją matkę Reę przed jej mężem Kronosem, który połykał swoje dzieci zaraz po urodzeniu, w obawie przed przepowiednią, że jedno z nich pozbawi go władzy. Wg niektórych wersji mitu wyspa Kreta była też miejscem, gdzie Rea urodziła Zeusa. Liczni autorzy starożytni wzmiankowali, że na Krecie wg miejscowej tradycji znajdował się również grób Zeusa, który nadal można było zobaczyć w czasach im współczesnych. Tradycję tę krytykowano i łączono z opinią, że „Kreteńczycy zawsze kłamią”. [przypis edytorski]

²⁴Ajgion — staroż. miasto greckie w krainie Achai, w płn.-zach. Peloponezie. [przypis edytorski]

²⁵kiedy będziesz bykiem, albo (...) kiedy złotem będziesz — Zeus przybrał postać białego byka, żeby porwać królową Europę i uprowadzić ją na Kretę, gdzie zrodziła mu trzech synów, w tym Minosa, przyszłego króla tej wyspy, który po śmierci został jednym z sędziów dusz zmarłych; pod postacią złotego deszczu Zeus przedostał się do zamkniętej w spiżowej wieży królowny Danae i uczynił ją matką Perseusza, przyszłego herosa, przeniesionego na niebo jako gwiazdozbiór. [przypis edytorski]

²⁶Teby — miasto w Beocji, w środkowej Grecji. [przypis edytorski]

²⁷Penteus, Akteon, Learch, gr. *Pentheus*, *Aktaion*, *Learchos* (mit. gr.) — kuzyni Dionizosa jako synowie siostr królowny Semele, która była jego matką; zginęli wskutek zemsty bogów; *Penteus*: syn królowny Agaue, król Teb, sprzeciwiał się wprowadzeniu uroczystości ku czci Dionizosa, rozszarpany przez owładniętą szałem bachantki, w tym własną matkę i siostry; *Akteon*: syn królowny Autonoe, słynny myśliwy, za podglądanie kąpiącej się Artemidy zamieniony przez nią w jelenia, rozszarpany przez własne psy; *Learch*: syn królowny Io i króla Teb Atamasa, którzy opiekowali się młodym Dionizosem, nieślubnym synem Zeusa i Semele, zabity przez własnego ojca, ogarniętego szałem przez Herę, żonę Zeusa. [przypis edytorski]

8. Odkąd ty, Zeusie, otworzyłeś drzwi dla takich typów i zacząłeś się interesować kobietami śmiertelnymi, wszyscy cię naśladują i to nie tylko mężczyźni, ale, co największy wstyd, boginie również. Któż bo nie wie o Anchiziesie i o Titonosie, i o Endymionie, i o Jazjonie²⁸, i innych? Tak że to już wołę pominąć. Bo długo by trzeba mówić, żeby to przebadać całkowicie.

ZEUS: Tylko nic nie mów o Ganimedesie²⁹, mój Momosie, bo będę się gniewał, jeżeli obrazisz chłopaka, kiedy mu wyjedziesz na familię³⁰.

MOMOS: Nieprawdaż — w takim razie o orle też nie mam mówić, że ten również jest w niebie³¹, na berle królewskim siada i omal że ci gniazda na głowie nie zrobi, bo uchodzi za boga? Czy i temu mamy dać spokój ze względu na Ganimedesa? 9. A taki Attis, Zeusie, i Korybas, i Sabazjos³² — skąd ci weszli w nasze koło — i ten Mitra³³, Med³⁴, w kaftanie z długimi rękawami i z tiarą³⁵ na głowie? Nawet mówić po grecku nie umie. Tak że kiedy ktoś pije w jego ręce, on nic nie rozumie. Toteż Scytowie³⁶ i Getowie³⁷, widząc, że oni tacy, przestali się w ogóle na nas oglądać i sami obdarzają nieśmiertelnością i wybierają na bogów, kogo chcą. W ten sam sposób, jak to Zamolksis³⁸, choć był niewolnikiem, został w poczet bogów wpisany — sam nie wiem, jak to się mogło stać tak po cichu.

²⁸*Anchizes, Titonos, Endymion, Jazjon*, gr. *Anchises, Tithonos, Endymion, Iasion a. Iasios* (mit. gr.) — śmiertelni kochankowie bogiń; *Anchizes*: król Dardanos, uwiedziony przez boginię miłości Afrodytę, z którą miał syna Eneasza; *Titonos*: królewicz trojański, mąż Eos, bogini Jutrzenki, na jej prośbę obdarowany przez Zeusa nieśmiertelnością, lecz nie wieczną młodością; skurczył się ze starości tak, że zmienił się w świerszcza; *Endymion*: piękny pasterz, ukochany bogini księżyca Selene; na jej prośbę Zeus obdarzył go wieczną młodością i pogrążył w wiecznym śnie w grocie, w której go odtąd odwiedzała w księżycowe noce; *Jazjon (Jazjos)*: syn Plejady Elektry i Zeusa, w którym podczas wesela Kadmosa i Harmonii zakochała się bogini urodzaju Demeter i tego samego dnia został jej kochankiem, za co Zeus zabił go piorunem. [przypis edytorski]

²⁹*Ganimedes*, gr. *Ganymedes* (mit. gr.) — urodziwy młodzieniec, syn króla Troi Trosa i wodnej boginki Kalliope, ukochany Zeusa, który wysłał po niego na ziemię swojego orla albo też sam pod postacią orla uniósł go na Olimp, gdzie przydzielił mu funkcję podczaszego bogów. [przypis edytorski]

³⁰*familia* (z łac.) — rodzina; wyjechać na familię (pot.): obmawiać, obrażać rodzinę. [przypis edytorski]

³¹O orle też nie mam mówić, że ten również jest w niebie... — gwiazdozbiór Orzeł wyobraża świętego ptaka Zeusa; władzę bogów przedstawiano jako mężczyznę trzymającego berło z orłem i piorun. [przypis edytorski]

³²*Attis, Korybas, Sabazjos*, gr. *Attis, Korybas, Sabadizos* (mit. gr.) — bóstwa greckie pochodzenia frygijskiego (czczone przez Frygijczyków, lud z Azji Mniejszej spokrewniony z Grekami): *Attis (Attys a. Atys)*: bóg wegetacji, odpowiednik syryjskiego Adonisa, ukochany bogini płodności Kybele, Wielkiej Bogini-Matki, utożsamianej z grecką Reą; jego samokastracja, śmierć i zmartwychwstanie odzwierciedlały cykliczne zmiany w przyrodzie; *Korybas*: syn Jazjona (Jazjosa) i bogini Kybele, od którego pochodzi nazwa *korybantów*: początkowo określająca demoniczne bóstwa towarzyszące bogini Kybele, później także jej kapłanów, którzy w czasie jej świąt wykonywali rytualne tańce przy muzyce bębnowej i fletów; *Sabazjos*: niebiański bóg-jeździec, główne bóstwo Frygijczyków, przez Greków kojarzony z Dionizosem oraz Zeusem. [przypis edytorski]

³³*Mitra*, gr. *Mithras* (mit. indoirañska) — bóg ładu i światła; popularny w perskim państwie Achemenidów jako patron dynastii królewskiej; od I w. n.e. kult Mitry pojawił się w państwie rzymskim, łącząc się z miejscowymi wierzeniami, i przybrał postać kultu misteryjnego, tzw. mitraizmu, wyrażnie różnego od wierzeń i praktyk indyjsko-perskich; wierni przechodzili kolejne stopnie wtajemniczenia. [przypis edytorski]

³⁴*Medowie* — staroż. lud indoeuropejski zamieszkujący pln.-zach. Iran, blisko spokrewniony z Persami. Grecy zwykle nie rozróżniali Persów i Medów i oba ludy nazywali Medami. [przypis edytorski]

³⁵*tiara* — wysokie nakrycie głowy staroż. kapłanów i władców na Wschodzie, gł. perskich. [przypis edytorski]

³⁶*Scytowie*, gr. *Skytai* — koczownicze ludy irańskie zamieszkujące w starożytności stepy środkowej Eurazji, od wybrzeży Morza Czarnego po Morze Aralskie, Syr-darię i Amu-darię. [przypis edytorski]

³⁷*Getowie*, gr. *Getai* — staroż. lud mieszkający między dolnym Dunajem a wsch. Balkanami, na terenach ob. pln. Bułgarii i pld. Rumunii; przez część autorów staroż. uważani za odłam Traków, z którymi sąsiadowali na południu, przez niektórych utożsamiani z Dakami, sąsiadującymi z nimi od północy. [przypis edytorski]

³⁸*Zamolksis, Zalmoksis a. Salmoksis* — bóg wojny, władca pozagrobowego królestwa poległych wojowników czczony przez plemię Getów, żyjących nad dolnym Dunajem; wg Herodota (IV, 94–96) był postacią historyczną, po śmierci otoczoną kultem: trackim niewolnikiem Pitagorasa, który został wyzwolony i wrócił do swojej ojczyzny, gdzie objawiał rodakom nauki swojego byłego pana; między innymi głosił, że nigdy nie umrze, po czym na trzy lata skrył się w wykopanej przez siebie podziemnej siedzibie i niespodziewanie powrócił, kiedy już od dawna uznawano go za zmarłego; wspomina o nim Platon w dialogu *Charmides*. [przypis edytorski]

10. Chociaż, moi bogowie, to jeszcze wszystko pół biedy, ale *ty* z psią twarzą³⁹, *ty* prześcieradłami poobwijany Egipcjaninie, *ty* kto jesteś, dobra duszo, i jak *ty* śmiesz podawać się za boga — szczekając? A czego chce ten łaciaty byk⁴⁰ z Memfis⁴¹, przed którym biją pokłony i on udziela wyroczni, i ma swoich proroków? Już mi wstyd wymieniać ibisy i małpy⁴², i capy⁴³, i inne stwory, jeszcze bardziej zabawne — ja nie wiem, jak się to z Egiptu napchało do nieba i jak wy, bogowie, możecie na to patrzeć, kiedy się im ludzie po równi z wami, a nawet bardziej niż wam kłaniają? Albo ty, Zeusie, jak *ty* to znosisz, kiedy ci baranie rogi rosną?⁴⁴

11. ZEUS: To jest rzeczywiście wstyd — to z tym Egiptem. Ale wiesz, Momosie, tam u nich jest wiele rzeczy zagadkowych i nie bardzo trzeba to wyśmiewać, kiedy się nie jest wtajemniczonym.

MOMOS: Bardzo nam tajemnic potrzeba, żeby wiedzieć, że bogowie to bogowie, a pawiany to pawiany!

ZEUS: Daj spokój, mówię, zostaw sprawy egipskie. Innym razem to rozpatrzmy, przy wolnym czasie. A ty wymieniaj innych.

12. MOMOS: Wymieniam, Zeusie, Trofoniosa⁴⁵, a co mnie najwięcej gnębi, to Amfilochos⁴⁶. Przecież to syn człowieka obłożonego klątwą, człowiek, który matkę rodzoną zabił, a udał się i wróżb udziela w Cylicji⁴⁷, kłamie często i szarlatanerią się bawi dla tych

³⁹*ty z psią twarzą* — Anubis (egip. Inpu a. Anepu), egipski bóg rytuałów pogrzebowych, w tym mumifikacji, strażnik umarłych i cmentarzy, przewodnik zmarłych w ich wędrówce przez świat pozagrobowy, przedstawiany jako spoczywający czarny szakal lub człowiek z głową szakala. Ponieważ grecki bóg Hermes również prowadził dusze zmarłych do życia pozagrobowego, w epoce hellenistycznej (323–30 p.n.e.) powstał kult grecko-egipskiego bóstwa o imieniu Hermanubis, łączącego cechy obu tych bogów; *prześcieradłami poobwijany*: określenie pasujące raczej do Ozyrysa, władcy świata pozagrobowego i sędziego zmarłych, boga odradzającej się przyrody i wiecznego życia, którego przedstawiano w postaci człowieka w koronie władcy i insygniami królewskimi, owiniętego w bandaże na kształt mumii. [przypis edytorski]

⁴⁰*łaciaty byk* z *Memfis* — święty byk Apis, czczony przez Egipcjan w sanktuarium w Memfis, symbol siły i męstwa, uważany za wcielenie boga Ptaha lub Ozyrysa; po śmierci świętego zwierzęcia kapłani wybierali kolejne, kierując się szczególnymi znakami, jakie musiały występować na jego ciele. [przypis edytorski]

⁴¹*Memfis* — jedno z najważniejszych miast staroż. Egiptu, położone na granicy delty i doliny Nilu; stolica kraju w epoce Starego Państwa. [przypis edytorski]

⁴²*ibisy i małpy*, i *cap*y — Thot (egip. Djehuty), egipski bóg księżyca, panujący nad czasem, wynalazca kalendarza i pisma, patron mądrości i wiedzy, przedstawiany pod postacią ptaka ibisa lub człowieka z głową ibisa, niekiedy również pawiana. W epoce hellenistycznej powstał kult Hermesa Trismegistosa (Trzykroć Największego), patrona wiedzy i mądrości tajemnej, postaci łączącej cechy greckiego Hermesa i egipskiego Thota. [przypis edytorski]

⁴³*cap*y — wg greckiego historyka Herodota z V w. p.n.e. (*Dzieje* II 42, 46, 166) w mieście Mendes (egip. Džedet) w Delcie Nilu Egipcjanie czcili boga o twarzy i nogach kozła (Herodot utożsamia go z greckim Panem), a wszystkie kozy były dla nich świętymi zwierzętami. W rzeczywistości Mendes stanowiło główny ośrodek kultu Banebdžeda (egip.: „Baran, Pan Džedet”), staroż. boga, którego wcieleniem był baran, przedstawianego jako człowiek z głową barana. Pod wpływem interpretacji greckich w okresie ptolemejskim (hellenistycznym) Banebdžeda czczono jako kozła. [przypis edytorski]

⁴⁴*Zeusie, jak ty to znosisz, kiedy ci baranie rogi rosną?* — Amon (egip. Imn: ukryty), główny bóg egipskich Teb, samoistny stwórca i dawca życia, który w czasach Nowego Państwa, utożsamiany z bogiem słońca Re, zyskał rangę głównego bóstwa państwowego, przedstawiany był jako król w koronie z dwoma wysokimi piórami lub człowiek z głową barana o zakrzywionych rogach. Grecy utożsamiali go z władcą bogów Zeusem. Zeusa-Amona czczono w greckiej kolonii w Cyrenajce (ob. pln.-zach. Libia), miał świątynię w greckich Tebach i w Sparcie. W oazie Siwa, w pobliżu ob. granicy Egiptu i Libii, znajdowała się niezmierznie szanowana przez Egipcjan i Greków wyrocznia Zeusa-Amona, która kiedy Aleksander Wielki wkroczył jako wyzwoliciel do Egiptu, uznała go za syna Amona i prawowitego władcę Egiptu. [przypis edytorski]

⁴⁵*Trofonios* (mit. gr.) — heros a. bóg czczony w Beocji, gdzie w grocie znajdowała się jego słynna wyrocznia, syn Apolla i Epikasty. Razem z bratem Agamedesem zbudował skarbiec króla Hyrieusa, pozostawiając tajne wejście, by kraść skarby. Kiedy władca się zorientował i Agamedes wpadł w zasadzkę, Trofonios, by umożliwić identyfikację ciała, obciął bratu głowę, po czym uciekł do jaskini i zniknął na zawsze, zmieniony w nieśmiertelnego boga podziemi. [przypis edytorski]

⁴⁶*Amfilochos* (mit. gr.) — syn Amfiaraosa i Eryfile, młodszy brat Alkmeona. Amfiaraos, zmuszony przez przekupioną podarł żonę do udziału w nieudanej wyprawie siedmiu przeciw Tebom, przewidując przyszłość, nakazał przysiąc synom, że pomszczą jego śmierć. Alkmeon poprowadził później zwycięską wyprawę epigonów, po powrocie z której zabił matkę, wg niektórych przy współudziale Amfilochosa. Po wojnie trojańskiej Amfilochos opuścił rodzime Argos i założył Argos Amfilochijskie oraz wspólnie ze swoim przyrodnim bratem Moposem miasto Mallos w Cylicji, gdzie obaj zginęli, walcząc w pojedynku o władzę. Po śmierci duchy obu założycieli pogodziły się i powstała ich słynna wspólna wyrocznia. Czasami niektóre czyny Amfilochosa przypisywano jego siostrzeńcowi, synowi Alkmeona i Manto, córki Tejrezjasza, noszącemu to samo imię. [przypis edytorski]

⁴⁷*Cylicja*, gr. *Kilikia* — kraina hist. w pld.-wsch. Azji Mniejszej, między górami Taurus a Morzem Śródziemnym, na wschodzie sąsiadująca z Syrią. [przypis edytorski]

dwóch obolów⁴⁸. Dlatego ty, Apollinie⁴⁹, już nie masz dawnej sławy, bo dzisiaj każdy kamień i każdy ołtarz udziela wyroczni, jeżeli go tylko oblać oliwą⁵⁰ i powiesić na nim wianek, a znajdzie się do niego jakiś szarlatan, których jest wielu. Już i posąg Polydamasa⁵¹, atlety, leczy gorączki w Olimpii⁵², a Teagenesa⁵³ — na Tazos⁵⁴, i Hektorowi⁵⁵ składają ofiary w Ilionie⁵⁶, a Protesilaosowi⁵⁷ naprzeciw, na Chersonezie⁵⁸. Odkądeśmy⁵⁹ się tacy zrobili, przybyło wiele krzywoprzysięstwa i świętokradztwa na świecie i w ogóle gardzą nami ludzie, i dobrze robią.

13. Tyle o tych nieprawego pochodzenia i później wpisanych. Ale ja oprócz tego słyszę już wiele obcych nazw, chociaż ani u nas nie ma nikogo takiego, ani w ogóle ktoś taki w ciele i kościach istnieć nie może i bardzo się, Zeusie, tym również bawię. Bo doprawdy, gdzie jest ta Dzielność, o której się tyle mówi, i Przyroda, i Dola, i Przeznaczenie? To są nazwy, pod które żaden konkretny przedmiot nie podpada, nazwy puste, bez desygnatów, powymyślane przez głupich ludzi, przez filozofów. I chociaż to są postacie zaimprovizowane, to jednak taki mają wpływ na ludzi bezmyślnych, że wam już nikt nawet ofiar składać nie chce, bo wie, że choćby wam i tysiące hekatomb⁶⁰ przyprowadził, to jednak Los zrobiłby to, co przeznaczone i co dla każdego od początku zostało wyprzedzone⁶¹. Rad bym ciebie, Zeusie, zapytał, czyś już gdzieś widział albo Dzielność, albo Przyrodę, albo Przeznaczenie? Bo że o nich wciąż słyszysz w dyskusjach filozofów, to wiem — przecieżeś nie głuchy, żeby nie słyszeć, kiedy oni tak o tym krzyczą.

Miałbym jeszcze wiele do powiedzenia, ale dam spokój. Ja widzę, że wielu się na mnie gniewa za to, co mówię, i sykają — ci najwięcej, których dotknęła otwartość moich słów.

14. Poza tym, jeżeli pozwolisz, Zeusie, to odczytam uchwałę w tej sprawie — mam ją już napisaną.

ZEUS: Przeczytaj. Nie wszystkie punkty twojego oskarżenia były głupie. Trzeba niejednemu koniec położyć, żeby się tak więcej dźiać nie mogło.

15. W imię boże! Na zgromadzeniu legalnym, odbytym siódmego tego miesiąca pod przewodnictwem Zeusa, gdy na pierwszym miejscu siedział Posejdon⁶², nadzór pełnił Apollo, a sekretarzem był Momos, syn Nocy⁶³,

⁴⁸obol — drobna staroż. moneta grecka. [przypis edytorski]

⁴⁹Apollon, gr. *Apollon* (mit. gr.) — bóg słońca, opiekun wieszczbiarstwa, sztuk i nauk, przewodnik dziewięciu muz, patronujących różnym rodzajom twórczości; do jego sławnej wyroczni w Delfach zwracali się o udzielenie przepowiedni w ważnych dla siebie sprawach zarówno władcy i wysłannicy państw, jak i prywatne osoby. [przypis edytorski]

⁵⁰ołtarz (...) oliwą oblać oliwą — mowa o płynnych ofiarach. [przypis edytorski]

⁵¹Polydamas ze Skotussy (V w. p.n.e.) — olbrzymiego wzrostu grecki atleta z Tesalii, zwycięzca zawodów w pankrationie (połączenie boksu i zapasów) na igrzyskach olimpijskich w 408 p.n.e., później uhonorowany posągiem dłuta Lizypa. O jego niewiarygodnej sile opowiadano legendy. Zginął, podtrzymując walące się sklepienie jaskini, co umożliwiło ucieczkę jego towarzyszą. [przypis edytorski]

⁵²Olimpia, gr. *Olympia* — miejscowość w Grecji, na Peloponezie, staroż. ośrodek kultu Zeusa, miejsce ogólnogreckich igrzysk organizowanych co cztery lata ku czci tego boga. [przypis edytorski]

⁵³Teagenes z Tazos, gr. *Theagenes* (V w. p.n.e.) — grecki pięściarz, startujący również w pankrationie, zwycięzca w igrzyskach olimpijskich w 480 p.n.e. oraz w igrzyskach istmijskich, pytyjskich, nemejskich i wielu pomniejszych; ogółem zdobył ok. 1400 wieńców. Przez rodaków zaczął być uważany za syna Heraklesa, a jego posąg na Tazos, dłuta Glaukiasa z Eginy, miał mieć uzdrawiające moce. [przypis edytorski]

⁵⁴Tazos, gr. *Thasos* — grecka wyspa na północy M. Egejskiego, w pobliżu wybrzeża Tracji; także nazwa miejscowości na tej wyspie. [przypis edytorski]

⁵⁵Hektor (mit. gr.) — bohater *Iliady* Homera, syn króla Priama, najdzielniejszy obrońca Troi; zginął z ręki Achillesa. [przypis edytorski]

⁵⁶Ilion (gr.) — Troja; od imienia jej założyciela, Ilosa. [przypis edytorski]

⁵⁷Protesilaos (mit. gr.) — syn Ifiklosa, uczestnik wojny trojańskiej, który jako pierwszy z Greków wyskoczył na brzeg trojański i pierwszy zginął z rąk Trojan; czczony w Elajos na Chersonezie Trackim, gdzie znajdował się jego grób. [przypis edytorski]

⁵⁸Chersonez Tracki, gr. *Thrakike Chersonesos* — ob. półwysep Gallipoli, pomiędzy cieśniną Dardanele a zatoką Saros. [przypis edytorski]

⁵⁹Odkądeśmy się tacy zrobili — konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika; inaczej: odkąd się tacy zrobiliśmy. [przypis edytorski]

⁶⁰hekatomba (z gr.) — w staroż. Grecji ofiara składana bogom ze stu wołów. [przypis edytorski]

⁶¹dla każdego od początku zostało wyprzedzone — Mojry, trzy boginie przeznaczenia i losu każdego człowieka, wyobrażane były jako prządki przędące i przecinające nić ludzkiego żywota. [przypis edytorski]

⁶²Posejdon (mit. gr.) — bóg morza, żeglarzy, trzęsień ziemi, brat Zeusa; przedstawiany z trójzębem. [przypis edytorski]

⁶³Noc, gr. *Nyks* (mit. gr.) — bogini i uosobienie nocy, córka Chaosu. [przypis edytorski]

Sen⁶⁴ podał wniosek następujący: Ponieważ wielu obcokrajowców, nie tylko Hellenów, ale i barbarzyńców, którzy żadną miarą nie zasługują na to, żeby uczestniczyli w naszym ustroju, wpisani do gminy później — nie wiadomo jakim sposobem — i uchodzący za bogów, napełnili niebo tak, że przy stole roi się tłum hałaśliwy, różnojęzyczna jakaś zbieranina i zabrakło ambrozji i nektaru⁶⁵, tak że kwaterka⁶⁶ już kosztuje minę⁶⁷ — takie mnóstwo teraz pije — a ci, o sobie tylko myśląc, odpychają na bok bogów dawnych i prawdziwych, i rozsiadają się na pierwszych miejscach wbrew wszystkim tradycjom ojczystym, i chcą odbierać największą część na ziemi — postanowiła Rada i Lud⁶⁸ zwołać zgromadzenie na Olimpie⁶⁹ czasu przesilenia zimowego i wybrać na sędziów najwyższego trybunału siedmiu bogów bez zarzutu: trzech z dawnej Rady z czasów Kronosa⁷⁰, a czterech spośród dwunastki⁷¹, pomiędzy nimi i Zeusa. Ci sędziowie będą zasiadali sami, złożony prawem przepisanej przysięgi na Styks⁷², Hermes będzie zebranie ogłaszał i sprowadzał wszystkich, którzy się uważają za upoważnionych do zasiadania w zgromadzeniu, i ci przyjdą, prowadząc ze sobą zaprzysiężonych świadków i dowody osobiste dotyczące pochodzenia. Dlatego powinni się zgłaszać po jednym, a sędziowie rozpatrzą sprawę każdego i bądź to ogłoszą kogoś bogiem, bądź też odeślą go do jego mogiły i do grobowców rodzinnych. A gdyby ktoś z nieukwalifikowanych, kogo trybunał raz z listy bogów wykreślił, został schwytany na tym, że idzie na górę do nieba, takiego wrzucić do Tartaru⁷³.

16. I każdy powinien się zająć swoją robotą, a więc ani Atena⁷⁴ nie powinna leczyć, ani Asklepios udzielać wyroczni, ani Apollo robić tylu rzeczy na raz, tylko sobie jakąś jedną rzecz wybrać i być albo wieszczkiem, albo kitarzystą⁷⁵, albo lekarzem.

17. A filozofom zapowiedzieć, żeby nie wymyślali nazw pustych i nie plotli o tym, na czym się nie znają.

18. A którym już przyznano świątynie albo ofiary, tych posągi usunąć, a powstawić posągi Zeusa albo Hery⁷⁶, albo Apollina, albo kogoś innego, a tamtym niech państwo każdemu usypie mogiłę i postawi na niej słup za-

⁶⁴Sen, gr. *Hypnos* (mit. gr.) — bóg i uosobienie snu, syn Nocy i Erebu, bliźniaczy brat boga śmierci Tanatosa. [przypis edytorski]

⁶⁵ambrozja i nektar (mit. gr.) — pokarm i napój bogów, zapewniające im nieśmiertelność. [przypis edytorski]

⁶⁶kwaterka — dawna miara pojemności, czwarta część kwarty, tj. ok. ćwierć litra. [przypis edytorski]

⁶⁷mina — starożytna jednostka wagowa i pieniężna używana na Bliskim Wschodzie, potem także w Grecji, równa 1/60 talentu; mina funkcjonowała jako określenie wartości: domyślnie mina srebra; używana w Atenach mina attycka miała ok. 437 g. [przypis edytorski]

⁶⁸Rada i Lud — wzorowane na ateńskich greckich instytucjach demokratycznych: obieralna Rada Pięćuset (*bule*) była organem zarządzającym, a w kluczowych kwestiach sporządzała uchwałę wstępną, która trafiała przed Zgromadzenie Ludowe (*Ekklesia*), gdzie w debacie i głosowaniach mogli brać udział wszyscy obywatele. Podobne instytucje Rady i Zgromadzenia istniały w innych greckich miastach-państwach i państwach związkowych, a zbliżoną formułą oficjalną posługiwano się w republice rzymskiej („Senat i Lud Rzymski”). [przypis edytorski]

⁶⁹Olimp, gr. *Olympos* — góra w Grecji, uważana za siedzibę bogów. [przypis edytorski]

⁷⁰Kronos (mit. gr.) — syn Uranosa (Nieba) i Gai (Ziemi). Stanął na czele buntu tytanów, pokolenia bogów istniejącego przed bogami olimpijskimi, z pomocą braci obalili panowanie ojca i przejął po nim władzę nad światem. W obawie przed przepowiednią, że jego także jedno dziecko pozbawi władzy, polykał je zaraz po urodzeniu. Jego żona Rea uratowała szóste dziecko, Zeusa: dała Kronosowi do połknięcia kamień, a niemowlę ukryła grocie na Krecie. Kiedy Zeus dorósł, z pomocą rodzeństwa obalili panowanie Kronosa, przejął władzę i uwięził go w Tartarze. [przypis edytorski]

⁷¹dwunastka — dwunastka najważniejszych bogiń i bogów, zamieszkujących Olimp: Zeus, Hera, Posejdon, Atena, Ares, Afrodyta, Artemida, Hestia, Hefajstos, Hermes, Demeter oraz Apollo. [przypis edytorski]

⁷²Styks (mit. gr.) — rzeka oddzielająca świat żywych od krainy umarłych, Hadesu. Na wody Styksu uroczyście przysięgali bogowie (wg innej wersji przysięga była związana z nimfą o imieniu Styks, która jako pierwsza poparła Zeusa w walce z Kronosem). [przypis edytorski]

⁷³Tartar, gr. *Tartaros* (mit. gr.) — najciemniejsza i najstraszniejsza część krainy zmarłych. [przypis edytorski]

⁷⁴Atena, gr. *Athena* (mit. gr.) — bogini mądrości i sprawiedliwej wojny; córka Zeusa, urodziła się z głowy ojca, w pełnej zbroi. [przypis edytorski]

⁷⁵kitarzysta — człowiek grający na kitarze, staroż. greckim instrumencie muzycznym będącym odmianą liry. [przypis edytorski]

⁷⁶Hera (mit. gr.) — bogini niebios i macierzyństwa, żona i siostra Zeusa. [przypis edytorski]

miast ołtarza. A gdyby ktoś puścił to ogłoszenie mimo uszu i nie zechciał się stawić przed trybunałem, na takiego wyda się wyrok zaocznie. Taki jest nasz wniosek.

19. ZEUS: Bardzo sprawiedliwy, Momosie. Kto jest za tym, niech podniesie rękę. Albo lepiej niech tak będzie — bo ja wiem, że wielu jest tutaj takich, którzy nie podniosą rąk. Więc teraz idźcie sobie wszyscy, a dopiero jak Hermes ogłosi, przyjdzie każdy i przyniesie ze sobą wyraźne dokumenty i jasne dowody osobiste: imię ojca i matki, i skąd który pochodzi, i jak został bogiem, i plemię, i ród. Jeżeli ktoś takich dokumentów nie dostarczy, trybunał nie będzie się oglądał na to, czy ktoś ma wielką świątynię na ziemi i czy go ludzie uważają za boga, czy nie.

Objaśnienia

Do Rzymu kultury wschodnie przenikały już od czasów Hannibala⁷⁷, a do Aten od wojen perskich⁷⁸ i wcześniej. Dialog zawarty w *Politei*⁷⁹ Platona odbywa się z okazji wprowadzenia do Aten trackiej⁸⁰ bogini Bendis⁸¹. Z biegiem wieków ilość kultów rosła w państwie rzymskim, bo przybyli oprócz greckich i azjatyckich jeszcze bogowie z Egiptu, a naiwna wiara zanikała coraz bardziej. Coraz trudniej było osłaniać niedorzeczności zawarte w mitach i nieuniknione w ich treści. Przecież mity nie były wytworem trzeźwych uczonych, tylko były wytworem półsennej, dziecięcej świadomości ludu i poetów z czasów zamierzchłych i późniejszych. Człowiek pierwotny, jeżeli przeczuwał w którymś miecie niedorzeczność, osłaniał ją przed samym sobą i przed drugimi powagą tajemnicy, cziąg, zakazem mówienia o tych rzeczach, a co za tym idzie: i myślenia przytomnego. Takie zakazy mało mogą, kiedy jednostka ludzka dojrzewa albo oświata w jakiejś grupie wzrasta. Tak i w Rzymie, w epoce cesarstwa, niemoc intelektualna postaci i zdarzeń mitycznych stała odsłonięta przed oczyma każdego oświeconego z owych czasów i Olimp, zaludniony wtedy obficie niż kiedykolwiek, stał się otwartym i łatwym polem dla śmieszności.

Lukianowi wolno było pisać o tym, jak mu się przedstawiali bogowie i sprawy bogów; toteż ostrzył sobie na nich język w swoich bardzo licznych *Rozmowach bogów*. Efekt komiczny polegał w nich na tym, że przed oczyma oświeconego czytelnika nadawał postać konkretną, dokładną, realistyczną jakiegokolwiek sprawie z mitologii, uplastyczniał antropomorfizmy⁸². To, co w bajce opowiadanej potrafi się pomieścić w głowie słuchającego, okryte szatą słowa, wiersza, rytmu, przenośni, skrótu — wychodzi często śmiesznie, gdy to zamieniać na realistyczny obraz albo rzeźbę, albo model przestrzenny, podchodząc do tego przytomnie i trzeźwo. Podobnie i sny nieraz wypadają głupio, gdy je opowiadać na drugi dzień, szukając ładu i sensu w tym, co nas wzruszało, a nie dziwiło wcale w treści marzenia sennego. Najbardziej uroczych meduz nie można wydobywać z wody morskiej na suchy piasek wybrzeża. Zmieniają się w tej chwili i gasną, i przepada ich poprzedni urok.

W tym dialogu jesteśmy świadkami budzącego się nacjonalizmu w gminie bogów — na tle ekonomicznym. Zgromadzenie organizuje się i przebiega w ramach urzędowego formalizmu gmin greckich pod panowaniem rzymskim. Zeus zachowuje się jak prokon-

⁷⁷Hannibal Barkas (246–183 p.n.e.) — wybitny wódz kartagiński; rozpoczął II wojnę punicką; przez wiele lat prowadził walki z Rzymianami, w 202 p.n.e. poniósł klęskę pod Zamą. [przypis edytorski]

⁷⁸wojny perskie — w szerokim rozumieniu: konflikty pomiędzy perskim imperium Achemenidów a Grekami, poczynając od powstania jońskiego (499–494 p.n.e.) po wygaśnięcie walk między Ateńskim Związkiem Morskim i Persami ok. 449 p.n.e.; w rozumieniu węższym: najazd armii perskiej na Grecję w roku 490, odparty w bitwie pod Maratonem, oraz inwazja perska w roku 480, z bitwami pod Termopilami i Salaminą, zakończona zwycięstwami greckimi pod Platejami i Mykale w 479. [przypis edytorski]

⁷⁹*Politeia* (gr.) — obszerny dialog Platona znany pod polskim tytułem *Państwo*, opisujący idealnie urządzone państwo, rządzone przez filozofów. [przypis edytorski]

⁸⁰tracka — pochodząca z Tracji, staroż. krainy na pograniczu dzisiejszej Bułgarii, Grecji i Turcji. [przypis edytorski]

⁸¹Bendis (mit. tracka) — bogini łowów i księżycy, opiekunka dziewcząt, przez Greków utożsamiana z Artemidą. [przypis edytorski]

⁸²antropomorfizm (z gr. *anthropos*: człowiek, oraz *morphe*: forma, kształt) — wyobrażenie bóstwa na podobieństwo człowieka i przypisanie mu ludzkich cech. [przypis edytorski]

sul⁸³, ale bogowie mają jednak autonomię, wolno im obradować, wybierać i głosować — z łaski Zeusa. Widzimy, że gmina bogów ma swoją konstytucję, ale z czasem wkradły się w życie tej gminy nielegalności i te się teraz mszczą.

Zeus, widząc, boi się, żeby tłumione niezadowolenie bogów olimpijskich nie doprowadziło do spisku i rewolucji, więc pragnie dać legalne ujście niezadowoleniu — w obradach parlamentarnych. Bogowie dzielą się widocznie na członków rzeczywistych zgromadzenia, czyli osiadłych obywateli Olimpu, którzy mają prawo głosu na zebraniach ogólnych — i na członków nadzwyczajnych, bez prawa głosu. To są metojkowie. Tak się nazywali w Atenach przesiedleńcy z obcych stron, obywatele drugiej klasy.

Momos to bóstwo znane już z Hezjoda⁸⁴. Jest to uosobienie nagany i satyry. Jest synem Nocy. Bierze udział w naradach bogów w roli jakby redaktora pisma humorystycznego albo dyrektora kabaretu, wywleka wszystkie skandale i omawia je publicznie z humorem. U Lukiana występuje często w podobnej roli. Odpowiedź Zeusa świadczy, że władca Olimpu jest zdenerwowany i robi się opryskliwy.

2. Widać, że Momos pije od razu do Dionizosa, choć nie wymienia go jeszcze. Momos, według własnej charakterystyki, odgrywa rolę komediopisarza, dziennikarza z opozycji, felietonisty o zacięciu satyrycznym, takiego jak Lukian sam w swoich pismach.

3. Kiedy Zeus żąda nazwisk, a zastrzega się przeciw zarzutom ogólnym i bezimiennym, to dlatego, że pod zarzut tego rodzaju ogólny podpadają i jego ulubieńcy, i potomkowie. O nich nie pozwoli mówić po imieniu.

4, 5. Wspaniałomyślność Zeusa polega na tym, że pozwala mówić krytycznie o sobie samym. Nie boi się satyry, bo czuje się dość mocno na swoim tronie, Dionizos, bóg wina, upojenia i bujnej wiosennej przyrody, był zrazu bóstwem trackim, jego kult nie od razu przyjął się w Helladzie; natrafiał na przeszkody. Stąd legendy o Penteusie, królu tebańskim, który zabraniał dzikich nocnych pochodów na cześć Dionizosa i za to go rozszarpały menady⁸⁵ — i o córkach króla Minyasa⁸⁶, przemienionych za coś podobnego w nietoperze. Pochody na cześć Dionizosa odbywały się po nocach na stokach gór, przy pochodniach, wśród dzikich wrzasków i tańców. Menady to kobiety biorące udział w tych orgiach, ubrane w skóry sarnie, ustrojone w wieńce z bluszczu, z tyrsami i bębenkami w rękach. Tyrsos to kij prosty, obwinięty bluszczem, z szyszką na końcu. Menada znaczy tyle, co szalona. Szarpały, rozdzierały i zjadały na surowo jakieś kozłeta — w ten sposób jednoczyły się z Dionizosem. Kozły jeszcze w czasach chrześcijańskich wydawały się wcieleniem potęg niesamowitych.

Dionizosa wyobrażano sobie w ciągłych wędrówkach po lądzie i po morzu. Wędrował na wozie zaprzężonym w lamparty, ubrany długo, czerwono, w wieńcu z bluszczu i z winogron, brodaty, włosy długie chował pod czapkę wschodnią, tzw. mitrą albo tiarą. Na wzór króla perskiego, który nosił jedno i drugie na raz. Mitra to jakiś zawój, chustka w turban związana, a tiara to walcowaty kapelusz bez kres, którym się król perski różnił od swoich poddanych, bo ci nosili tiarę frygijską, tzn. czapkę, której wierzchołek był zgięty ku przodowi, a przytrzymywał ją pasek spinany pod brodą. Tiarę prostą, filcową, bez paska pod brodą noszą do dziś na głowie duchowni greccy. Spod niej wystają im warkocz z wstążeczkami, jak u dziewcząt. Kapłanów Dionizosa z fryzurami kobiecymi widzieć można na starych płaskorzeźbach w muzeach. Dionizosa podczas jednej z jego

⁸³*prokonsul* — w starożytnym Rzymie tytuł nadawany od I w. p.n.e. konsulom po zakończeniu kadencji, równoznaczny z objęciem funkcji zarządu przydzielonej prowincji, z szerokimi uprawnieniami administracyjnymi, wojskowymi i sądowymi. [przypis edytorski]

⁸⁴*Hezjod* (VIII–VII p.n.e.) — poeta grecki, twórca poematów epickich porównywany z Homerem; autor m.in. dzieł: *Teogonia* (o powstaniu bogów i początkach świata) oraz *Prace i dnie* (poemat dydaktyczny o rolnictwie). [przypis edytorski]

⁸⁵*menady* (z gr. *mainades*: szalejące) a. *bachantki* (mit. gr.) — nimfy tworzące wraz z satyrkami i sylenami orszak boga wina i płodności Dionizosa (Bachosa) albo jego czicieli, tańczące w nieokreślonej religijnej ekstazie. [przypis edytorski]

⁸⁶*Minyas* (mit. gr.) — syn lub wnuk Posejdona, założyciel i władca miasta Orchomenos w Beocji, ojciec trzech córek, zw. Minyadami, zamilowanych hafciarek. Kiedy Minyady odmówiły udziału w obchodach święta Dionizosa i wołały zostać w komnacie przy swojej ulubionej pracy, obrażony bóg zesłał na nie obłęd, w którym rozszarpały w ofierze syna jednej z nich; wg innej wersji Dionizos zamienił je w nietoperze. [przypis edytorski]

podróży morskich porwali korsarze, ale ich pozamieniał w delfiny. Tę scenę przedstawia fryz na znanym pomniku Lizykratesa w Atenach⁸⁷.

Dionizos na posągach i na rysunkach miał zwykle czarę z winem w ręku. I on sam był winem. Kto pił, brał tego boga w siebie. Dionizos był patronem teatru. Miewał rogi kozie na głowie i rogi nosiło całe jego, bardzo liczne towarzystwo męskie. Należał do niego Pan, Seilenos (zwany u nas Sylenem) i satyrowie. W chrześcijaństwie odziedziczyli po nich te rogi znamiona diabli. I tak te postacie przetrwały, choć zmieniła się ich nazwa i podupadła opinia.

Kadmos, syn Fojniksa, Fenicjanina, brat Europy, którą Zeus uwiódł w postaci byka, założyciel Teb w Beocji⁸⁸, był ojcem Semeli. Ta się spaliła żywcem od piorunów Zeusowych, kiedy na uwodziciela swej ciotki niemądrze wymusiła to, żeby do niej przyszedł z niebezpiecznymi oznakami swej godności.

Zeus wyrwał z jej płonących zwłok niedonoszony płód — Dionizosa — donosił go sam w udzie i urodzwszy go w końcu, oddał go na wychowanie do nimf⁸⁹ góry, czy też kraju, Nysy⁹⁰, gdzieś na Wschodzie. Że już maleńki Dionizos objawiał pociąg do wina, to widać na znanej rzeźbie Praksytelesa⁹¹ w Olimpii, gdzie młodziutki Hermes zabawia małego Dionizoska winnym gronem.

Dionizos, zwany też Bakchosem, Iakchosem, Zagreusem⁹² i licznymi innymi oznaczany przydomkami, jak Eleutherios (Wyzwalający), ożenił się raz z Ariadną, córką króla Krety Minosa⁹³, na wyspie Naksos, gdzie ją był zostawił Tezeusz⁹⁴, zabiwszy przy jej pomocy Minotaura w labiryncie kretańskim. Ariadna to było zrazu bóstwo wegetacji wiosennej — dlatego wliczana do orszaku Dionizosa. W Attyce⁹⁵ opowiadano też o związku Dionizosa z Erigoną, córką Ikariosa. Ten Ikarios, mityczny protoplasta attyckiej gminy Ikarii, pierwszy rozpowszechnił miało wino w Attyce, a nauczył się uprawy tej rośliny od Dionizosa. Jednakże chłopcy attyccy, nieprzyzwyczajeni do tego napoju, byli przekonani, że się potruili, kiedy po raz pierwszy wina zakosztowali i nadużyli go przez nieświadomość. Oburzeni, zabili Ikariosa i pochowali go po cichu i nieznacznie. Jego córka, Erigone, odnalazła grób ojca przy pomocy swego psa, Majry, i powiesiła się na tym grobie z rozpacz. Dionizos przeniósł na niebo pomiędzy gwiazdy wszystko troje: Ikariosa, Erigone i jej psicę Majrę, a przez zemstę zesłał obłąkanie na panny attyckie, które się wszystkie skutkiem tego powiesiły. Taką smutną bajkę opowiadano w związku z dawnym świętem, podczas którego trzeba było zawieszać na drzewach i huścić lalki, figurki i maski.

U stóp Akropolii⁹⁶ miał niedużą świątynię Dionizos Eleutherios. Dziś niedaleko od Akropolii można zobaczyć niedużą cerkiewkę bizantyńską świętego Eleftriosia. Fryz na niej starszy niż reszta jej rzeźbionych kamieni. Fryz jeszcze pamięta dobre czasy rzeźby

⁸⁷*pomnik Lizykratesa* — staroż. monument wzniesiony w Atenach dla upamiętnienia zwycięstwa chóru Lizykratesa podczas Wielkich Dionizjów w 335/334 p.n.e.; u góry zdobiony fryzem przedstawiającym historię z mitu o Dionizosie porwanym przez piratów. [przypis edytorski]

⁸⁸*Beocja*, gr. *Boiotia* — staroż. kraina w środkowej Grecji, na zachód od Attyki, w której leżą Ateny; jej gł. miastem były Teby. [przypis edytorski]

⁸⁹*nimfy* (mit. gr.) — boginki w postaci pięknych, młodych dziewcząt, otaczające opieką miejsca, które zamieszkiwały; np. najady: nimfy źródeł i rzek; driady: nimfy drzew i lasów; oready: nimfy gór i grot. [przypis edytorski]

⁹⁰*Nysa* (mit. gr.) — górzysty region będący siedzibą nimf deszczu, które wychowały boga Dionizosa (Bakchosa); przez mitografów greckich umieszczany w różnych krainach znanego im świata. [przypis edytorski]

⁹¹*Praksyteles z Aten*, gr. *Praksiteles* (IV w. p.n.e.) — wybitny rzeźbiarz grecki, autor rzeźb bogów, uwydlatniających piękno ludzkiego ciała. [przypis edytorski]

⁹²*Zagreus* (mit. gr.) — bóg utożsamiany z Dionizosem, syn Zeusa i Persefony, w dzieciństwie rozszarpany przez tytanów, odrodzony z Zeusa i Semele. [przypis edytorski]

⁹³*Minos* (mit. gr.) — syn Zeusa i fenickiej królowny Europy, król i prawodawca Krety, władca potężnego imperium morskiego; po śmierci jeden z sędziów zmarłych. [przypis edytorski]

⁹⁴*Tezeusz*, gr. *Theseus* (mit. gr.) — heros ateński, syn króla Aten. Ateny były zmuszone posyłać co 9 lat 7 dziewcząt i 7 młodzieńców na Kretę jako żer dla zamkniętego w labiryncie potwora Minotaura. Kiedy po raz kolejny wypadł termin złożenia haraczu, Tezeusz zaofiarował się, że popłynie jako jedna z ofiar. Zabił Minotaura i dzięki pomocy księżniczki kretańskiej Ariadny, która podarowała mu kłębek nici, odnalazł drogę powrotną z labiryntu. Po powrocie do ojczyzny odziedziczył tron po ojcu i zjednoczył pod przewodnictwem Aten miejscowości leżące w Attyce, tworząc miasto-państwo Ateńczyków. [przypis edytorski]

⁹⁵*Attyka*, gr. *Attika* — kraina hist. we wsch. części Grecji, zjednoczona przez Ateny w miasto-państwo. [przypis edytorski]

⁹⁶*Akropola* (z gr. rzecz. r.ż. *akropolis*) — dziś popr. w r.m.: Akropol, warownia na wysokim wzgórzu, w Atenach służąca również celom kultowym. [przypis edytorski]

starożytnej. Być może ten święty Eleftrios powstał tutaj z dawnego Eleutheriosa tak samo, jak się na wielu punktach Grecji święty Eliaz⁹⁷ zrobił z dawnego Heliosa⁹⁸. Bogowie nie umierają tak prędko jak ludzie. Częściej zmieniają nazwiska.

6. Asklepios, po rzymsku Eskulap, był bogiem lecnictwa, specjalistą od uzdrawiania wszelkich chorób. Główną świątynię miał w Epidauros w Argolidzie⁹⁹; to miało być jego miejsce urodzenia. Nazywano go Zbawicielem (*Soter*) i mówiono, że wskrzeszał umarłych. Na wyspie Kos była przy jego świątyni główna szkoła lekarska; utrzymywało ją bractwo Asklepiadów, zajmujące się praktycznie i teoretycznie medycyną. W Epidauros i gdzie indziej zachowało się mnóstwo wotów¹⁰⁰ oraz opisów jego uzdrowień, wykutych w kamieniu. W Rzymie miał świątynię na wyspie tybrowej od roku 293 przed Chr.

Ojcem jego miał być Apollo, a matką Koronis, córka Flegiasa z Tesalii¹⁰¹, siostra Iksjona, który nieprzyzwicie chciał zaczepiać Herę i przez pomyłkę spłodził z Chmurą¹⁰² centaury¹⁰³. Chmurę w sam czas podstawił mu Zeus, a za karę kazał mu się na wieki kręcić w ognistym kole w Tartarze. Otóż z siostrą tego Iksjona, Koronidą, Apollo miał stosunki bardzo bliskie. Tak, że Koronida zaszła w ciążę. Mimo to romansowała właśnie w tym okresie z Ischysem, synem Elatosa w Arkadii¹⁰⁴. Ischys znaczy po grecku siła, a Koronis wrona, ale ani jedno, ani drugie nie usprawiedliwia siostry Iksjona. Tęgo samego zdania musiał być i kruk, który o wszystkim doniósł Apollinowi. Od tej chwili pióra mu szerniały na zawsze, a dotąd miał pióra białe. Apollo poskarżył się swej siostrze Artemidzie¹⁰⁵ i ta zastrzeliła Koronidę od razu. Inni mówili, że zrobił to sam Apollo. Z ciała umierającej Koronidy Apollo jeszcze wydobył żywego syna, Asklepiosa, i oddał go na wychowanie do mądrego centaury Chirona¹⁰⁶.

Chłopak odziedziczył talenty lekarskie po ojcu, a od zżytego z przyrodą centaury nauczył się lecnictwa tak doskonale, że zaczął nawet umarłych wskrzeszać. Za to go Zeus spalił piorunem. Inaczej byłby brat jego Hades utracił dopływ poddanych. Widocznie Hellenowie uważali, że najbardziej humanitarna działalność może być niebezpieczna, gdy uszczupla interesy najlepszych nawet rządzących. Tak było i z Asklepiosem. Asklepios rzeźbiony opierał się prawą pachą na lasce. Wokół łaski oplatał się wąż.

Herakles znowu z innego powodu nosił znaki od ognia. Dlatego że sam się spalił na stosie, kiedy znieść nie mógł cierpień, jakie mu zadawała zazdrosna Dejanira, przysławszy mu zatrutą koszulę, ufarbowaną we krwi centaury Nessosa. Nie zrobiła tego ze złej woli. Nessos, który ją chciał porwać dla siebie, ale zginął od strzały Heraklesa, powiedział jej przed śmiercią, że jego krew jest doskonałym środkiem na miłość. Ona chciała Heraklesa mieć dla siebie za każdą cenę i na wszelki sposób. Herakles wziął ten prezent i ubrał się. Potem już rady nie było. Tak pokazywali Hellenowie, jak nieostrożnie bywa przyjmować prezenty od zazdrosnych i jak się nieraz można ubrać, kiedy się zaufa osobie zakochanej.

Herakles był synem Zeusa i Alkmeny, żony Tebańczyka Amfitriona. Kiedy Amfitrion był na wyprawie wojennej, zakradł się do niej Zeus, przyjąwszy postać nieobecnego męża. Ponieważ Zeus nie lubił się śpieszyć, ta noc trwała trzy doby. Gdy minęły trzy kwartale, Zeus, zadowolony z siebie, zaczął się wobec Hery cieszyć, że dziś przyjdzie na świat człowiek wielki, mocniejszy niż ludzie i niż inne dzieci Zeusa. Hera już wiedziała, co to znaczy, i w tej chwili posłała dwa węże, aby zabiły bliźnięta Alkmeny. Nie było wiadomo, czy oba bliźniaki pochodzą od Zeusa, ponieważ Amfitrion nie zginął na tej wyprawie,

⁹⁷Eliaz (bibl.) — biblijny prorok, działający w IX w. p.n.e. w Izraelu, słynący z cudów; miał zostać za życia zabrany do nieba na ognistym wozie; święty chrześcijański. [przypis edytorski]

⁹⁸Helios (mit. gr.) — bóg i personifikacja słońca. [przypis edytorski]

⁹⁹Argolida, gr. Argolis — historyczny region w Grecji, wokół miasta Argos, w płn.-wsch. części Płw. Peloponeskiego. [przypis edytorski]

¹⁰⁰wotum (z łac.; lm wota) — przedmiot składany w świątyni jako dar, wyrażający wdzięczność dla bóstwa. [przypis edytorski]

¹⁰¹Tesalia, gr. Thessalia — kraina hist. w północnej Grecji, nad M. Egejskim. [przypis edytorski]

¹⁰²Chmura, gr. Nephela (mit. gr.) — nimfa chmury: chmura, którą Zeus stworzył na podobieństwo Hery, aby oszukać Iksjona, który jej pożądał; matka Fryksosa i Helle. [przypis edytorski]

¹⁰³centaur (mit. gr.) — stworzenie z ludzkim tułowiem na końskim korpusie. [przypis edytorski]

¹⁰⁴Arkadia — kraina hist. w środkowej części Płw. Peloponeskiego, w której głównym zajęciem ludności było pasterstwo; w późniejszych wiekach przedstawiana przez poetów jako kraina szczęśliwości. [przypis edytorski]

¹⁰⁵Artemida, gr. Artemis (mit. gr.) — dziewicza bogini-luczniczka, opiekunka zwierzyny łownej, bliźniacza siostra Apollina; jej strzałom przypisywano nagłą śmierć kobiet. [przypis edytorski]

¹⁰⁶Chiron, gr. Cheiron (mit. gr.) — znany z mądrości centaur (tj. pół człowiek a pół koń), wychowawca wielu spośród mitycznych bohaterów. [przypis edytorski]

tylko wrócił do domu po owej długiej nocy i nic nie mąciło jego dobrych stosunków z Alkmeną. Otóż jeden z bliźniaków, Ifikles, uciekł z kołyski ze strachu przed węzami — bo był tylko synem Amfitriona — a drugi „dzieckiem w kolebce”¹⁰⁷ zdusił oba węże. To był Herakles, syn Zeusa.

Ten grób Zeusa na Krecie przytacza Lukian wiele razy. Ale na Wschodzie boże groby były częstym zjawiskiem, a Kreta zostawała pod silnymi wpływami Wschodu.

7. U Eurysteusza, króla Argos, musiał Herakles służyć za pokutę, ponieważ w oblężeniu pozabijał swoje dzieci, a oblężenie zesłała na niego zawzięta Hera. I tak ciężko pokutował Herakles za złośliwość zazdrosnej Hery.

W postaci byka uwiódł Zeus Europę, córkę Fojniksa¹⁰⁸, i miał z nią synów Minosa i Radamantysa, którzy zrazu panowali na Krecie, a później sądzili umarłych w Hadesie.

W postaci deszczu złotego uwiódł Zeus Danae, córkę króla Argos Akrijosa, którą ojciec był zamknął pod ziemią w wieży z brązu. Okno jakieś musiał jej zostawić i to wystarczyło. Zawsze się znajdzie jakaś droga, przez którą trafi złoty deszcz.

Penteus to ten król tebański, wnuk Kadmosa, którego bakchantki rozszarpały za to, że zabraniał orgii dionizyjskich.

Akteona znowu, innego wnuka Kadmosa, rozszarpały jego własne psy, kiedy go Artemis przemieniła w jelenia za to, że ją podglądał w kąpieli.

Learchos, brat Melikertes, to syn Atamasa, króla Orchomenos¹⁰⁹. Matką ich obu była Ino, druga żona Atamasa. Ta Ino nienawidziła dwojga innych dzieci Atamasa: Friksosa i Helli, ponieważ Atamas miał je z inną kobietą, z Nefelą. Nefele, chcąc dzieci uratować, wsadziła Friksosa i Hellę na baranka o złotym runie i wyprawiła je przez morze na drugą stronę. Złoty baranek pływał bardzo dobrze, ale po drodze Hella utonęła w Hellesponcie¹¹⁰, który od niej dostał swą nazwę, a Friksos szczęśliwie dopłynął do Kolchidy¹¹¹ u stóp Kaukazu nad Morzem Czarnym. Atamas po stracie tych dwojga dzieci oszalał i w oblężeniu zabił swojego Learcha. Wtedy Ino rzuciła się w morze razem z drugim synem, Melikertesem. Oboje zyskali nieśmiertelność. Ona została Leukoteą, bóstwem morskim, a jej syn Palemonem, który też na morzu panował. Te opowiadania przypominają straszne sny dziecięce — na temat kolonizacji helleńskiej i przykrych stosunków w rodzinach.

8. Anchizes, syn Kapysa i Temiste, król Dardanii¹¹², czyli najstarszej Troi, był kochankiem Afrodyty¹¹³, o czym wiedział Zeus i sam im schadzki ułatwiał. Za to Anchizes nie wiedział zrazu, z kim miał do czynienia, bo Afrodyta udawała córkę Otreusa¹¹⁴, a przyznała się, kim jest, dopiero, kiedy zaszła w ciążę. Przy tym zakazała Anchizesowi nazywać siebie po imieniu i nie pozwoliła mu przyszłemu synowi wyjawiać imienia matki. Ponieważ niedyskretny Anchizes tego zakazu nie usłuchał, zabił go Zeus później, a przynajmniej

¹⁰⁷*dzieckiem w kolebce* (daw.) — jako dziecko w kolebce; cytat z *Ody do młodości* Adama Mickiewicza („Dzieckiem w kolebce kto łeb urwał Hydrze, Ten młody zdusi Centaury”). [przypis edytorski]

¹⁰⁸*Europe, córkę Fojniksa* — zwykle autorzy staroż. podają, że Europa była córką fenickiego króla Tyru Agenora, zaś Fojniks, heros związany z nazwą „Fenicja”, był jednym z jej braci, którzy wyruszyli na jej poszukiwanie, kiedy została porwana przez Zeusa; wg innych, m.in. *Iliady* (XIV 321), Fojniks był ojcem Europy i jej braci. [przypis edytorski]

¹⁰⁹*Orchomenos* — staroż. miasto w Beocji, w środkowej Grecji. [przypis edytorski]

¹¹⁰*Hellespont* — ob. Dardanele, cieśnina między Półwyspem Bałkańskim a Azją Mniejszą, łącząca Morze Egejskie z morzem Marmara. [przypis edytorski]

¹¹¹*Kolchida*, gr. *Kolchis* — hist. kraina na pld.-wsch. wybrzeżu Morza Czarnego, na terenie dzisiejszej zach. Gruzji; w mit. gr. znana jako cel wyprawy Argonautów: miejsce, gdzie znajdowało się ofiarowane bogu Zeusowi, zawieszone na drzewie i pilnowane przez smoka złote runo, tj. złota skóra cudownego barana. [przypis edytorski]

¹¹²*Dardania* — staroż. miasto w Troadzie, w pln.-zach. Azji Mniejszej, założone u stóp góry Ida przez mitycznego Dardanosa, który po śmierci Teukrosa objął panowanie nad pobliską Troją; także nazwa regionu wokół tego miasta. [przypis edytorski]

¹¹³*Afrodyta*, gr. *Aphrodite* (mit. gr.) — bogini miłości i piękna, opiekunka żeglarzy, córka Zeusa i Dione, żona Hefajstosa. Kiedy jej mąż dowiedział się o jej miłostkach z bogiem wojny Aressem, schwytął oboje w łożu w metalową sieć i ośmieszył przez bogami. Była również kochanką śmiertelników, Anchizesa i Adonisa. [przypis edytorski]

¹¹⁴*Otreus* (mit. gr.) — przywódca Frygijczyków (Frygów) z pokolenia sprzed wojny trojańskiej (*Iliada* III 186); w homeryckim *Hymnie do Afrodyty* bogini przedstawia się Anchizesowi jako córka Otreusa, „władcy Frygii warownej”. [przypis edytorski]

skaleczył lub oślepił piorunem. Jego syn, Ajneias, zwany u nas Eneaszem¹¹⁵, wyratował go z płonącej Troi i wywiózł ze sobą na wędrówkę. Grób Anchizesa pokazywali starożytni w wielu różnych miejscowościach.

Titonos podobał się Jutrzence, Eos, więc go dla siebie porwała i uprosiła dla niego u Zeusa nieśmiertelność. Ponieważ jednak zapomniała równocześnie poprosić dla niego o wieczną młodość, więc Titonos żył wiecznie, ale zestarzał się tak strasznie, że sama Eos zaczęła go unikać. Widać fatalne skutki roztargnienia i to, że śmierć w sam czas nie jest taka zła, jakby się wydawać mogło.

Endymion to syn Aetliosa i Kalyke. Inni mówili, że Zeusa. Kochała się w nim Selene, bogini księżyca, rodzona siostra Jutrzenki. Temu już Zeus dał, oprócz nieśmiertelności, jeszcze i wieczną młodość, i naprawdę dobre zdrowie, bo miał z Seleną pięćdziesiąt córek i wielu synów do tego. Dużo sypiał, oczywiście — mówiono, że w grocie góry Latmos w Karii¹¹⁶ — i tam go znajdowała Selene.

Z Jazjosem albo Jazjonem miała stosunek Demeter¹¹⁷ na Krecie, ale nic o nim bliżej nie wiadomo.

Ganimedes to syn Laomedonta¹¹⁸ Trojańczyka, pastuszek, którego Zeus w postaci orła, albo za pomocą orła, porwał i uniósł go na Olimp i tam go zrobił podczaszym. Kochał się w nim, jak stale twierdzili starożytni pederasty¹¹⁹. Laomedon nie płacił robotnikom, i nawet dwóm bogom został winien 30 drachm¹²⁰ za budowę murów trojańskich. „O mury, nieśmiertelnych ręk roboty”, mówi o tych murach Kasandra¹²¹ w *Odprawie posłów* Kochanowskiego.

9. Attis to bóstwo syryjskie, które przez Frygię i Lydię przeszło na Zachód. Był kochankiem Kybeli¹²², bogini już w bardzo podeszłym wieku, którą utożsamiano z Reą¹²³ i nazywano ją Wielką Matką. Zakochał się w córce strumienia Sangariosa¹²⁴. Za karę zesłała na niego Kybele oblężanie. Oszałały Attis wykastrował się sam, ale i tak spokoju nie uzyskał; Kybele wozila go ze sobą po całym świecie. Śmierć Attisa oplakiwali kapłani Kybeli, zwani gallami, co roku z wielkim wrzaskiem i hałasem instrumentów, kastrowali się przy tym sami, a później obchodzili jego zmartwychwstanie.

Korybantami nazywano hałasujących kapłanów Kybeli.

Sabazjos był bogiem frygijskim zrazu, ale kult jego, podobnie orgiastyczny jak kult Dionizosa, przeszedł do Grecji i do Rzymu. Utożsamiano go często z Dionizosem.

Mitra to prastary perski bóg światła. Jego kult rozpowszechnił się za pośrednictwem wojska rzymskiego w drugim i trzecim wieku po Chrystusie po najdalsze krańce państwa rzymskiego, na równi z chrześcijaństwem. Tym łatwiej, że popierali go cesarze. Dopiero Konstantyn zadał mu cios na korzyść chrześcijaństwa.

¹¹⁵Eneasz, gr. *Aineias* (mit. gr, mit. rzym.) — główny bohater *Eneidy* Wergiliusza; syn króla Anchizesa i bogini Wenus, jeden z obrońców Troi; uciekł ze zdobytego miasta i po długiej wędrówce doprowadził swoją drużynę do Lacjum; jego potomkowie założyli Rzym. [przypis edytorski]

¹¹⁶Karia — staroż. kraina w pld.-zach. Azji Mniejszej, między Jonią a Licją. [przypis edytorski]

¹¹⁷Demeter (mit. gr.) — bogini urodzaju, rolnictwa i płodności, siostra Zeusa, matka Persefony, żony Hadesa. [przypis edytorski]

¹¹⁸Laomedont a. *Laomedon* (mit. gr.) — król Troi, syn Ilosa i Eurydyki, ojciec m.in. Priama; wg niektórych wersji mitów Laomedon był ojcem Ganimedesa, częściej jednak uważano go za bratanka Ganimedesa, który miał być synem Trosa i bratem Ilosa. [przypis edytorski]

¹¹⁹*pederasta* — homoseksualista; od *pederastia* (z gr. *paiderastia*): miłość do chłopców; w węższym sensie: szczególna forma homoseksualizmu męskiego występująca w staroż. Grecji, polegająca na związku miłosnym lub erotycznym między starszym, dorosłym mężczyzną a dojrzewającym chłopcem lub między rówieśnikami w wieku młodzieńczym, od ok. 16 do 20 lat; w szerszym sensie: homoseksualizm męski w ogólności. [przypis edytorski]

¹²⁰*drachma* — starożytna grecka moneta, na ogół srebrna, równa 1/100 miny i dzieląca się na 6 oboli. [przypis edytorski]

¹²¹Kasandra, gr. *Kassandra* (mit. gr.) — córka Priama, króla Troi, wieszczka. Zakochany w niej Apollo obdarzył ją darem wieszczania, lecz gdy odrzuciła jego zaloty, sprawił, że nikt nie wierzył w jej przepowiednie; bezskutecznie przestrzegała rodaków o zbliżającym się upadku Troi. [przypis edytorski]

¹²²Kybele (mit.) — frygijska bogini płodności i urodzaju, czczona jako Bogini Matka, także przez Greków i Rzymian (jako Wielka Macierz i Matka Bogów); jej młodym kochankiem był pasterz Attis, bóg wegetacji i wiosny. [przypis edytorski]

¹²³Rea, gr. *Rhea* (mit. gr.) — siostra i żona Kronosa, matka bóstw olimpijskich. [przypis edytorski]

¹²⁴Sangarios (mit. gr.) — bóg rzeki przepływającej przez Frygię, także nazwa tej rzeki (ob. rz. Sakarya w Turcji). [przypis edytorski]

Wyznawcy Mitry wierzyli, że bóg najwyższy mieszka nad gwiazdami i nie interesuje go bliżej świat ziemski. On nim rządzi nieodwołalnie, on jest tym samym co Czas, niemający początku i końca, Kronos¹²⁵, Saturn¹²⁶, Los. Ma w ręku berło, pioruny, klucz, ma skrzydła u ramion i „saturnowego” węża przy sobie. Ten wąż może oznaczał ekliptykę¹²⁷, a może nieskończoność, jeżeli nie coś innego. Najwyższy bóg stworzył wiele istot nadprzyrodzonych. Pomiędzy nimi Dzielność, Zwycięstwo i znanych dawnych bogów greckich.

Jego przeciwnikiem odwiecznym jest Aryman (Angra Mainju)¹²⁸, Hades¹²⁹, Pluton¹³⁰, Zły Duch ciemności, panujący nad mnóstwem diabłów. Te duchy ciemne szturmowały kiedyś niebo, ale zostały pokonane i odtąd blakają się po świecie, i powodują ludźmi na złe. Można je opanowywać zaklęciami. Każda z planet ma związek z którymś dniem tygodnia (do dziś to zostało w języku francuskim i włoskim), gwiazdy i konstelacje zodiaku wpływają też na losy ludzkie.

Pośrednikiem pomiędzy bogiem najwyższym i ludźmi jest świetlisty Mitra, urodzony ze skały. Adorują go pasterze i przynoszą mu pierwsze plony pól. On sam też ma, jak pasterz frygijski, na głowie czapkę zgiętą wierzchem ku przodowi i podwiązaną pod brodą, w ręku ma pochodnię i nóż. Pochodnię, bo mówiono, że światło w ciemnościach świeci i ciemności go nie pochłaniają, a ono oświeca każdego człowieka, który przychodzi na ten świat. Nóż, bo młody Mitra rozpoczął walkę z duchami ciemności. Dał słońcu koronę z promieni i zabił straszego byka. Pomógł mu przy tym mały psiak. Ginący byk przemienił się w zboże i w gołębie. Zły duch wyprawił skorpiona, mrówkę i węża, które się uczepliły jąderek ginącego byka, ale cała jego przemiana wyszła ludziom na dobre. Mitra w ciągu swego krótkiego życia zwalczał wciąż duchy złe i odszedł w końcu do nieba po swej ostatniej wieczerzy. Na tę pamiątkę zbierali się jego wyznawcy i wtajemniczeni na wspólne kolacje uroczyste o tajemniczym znaczeniu. Mitra w dalszym ciągu pomaga ludziom z nieba w walce ze złem. Po śmierci człowieka walczą o duszę ludzką duchy dobre i złe, ale Mitra jest Niezwyciężony (*Aniketos*, *Invictus*). Dusza musi przejść po śmierci czyszczenie, w którym zrzuca z siebie stopniowo wady i plamy grzechów, zanim czysta wejdzie do nieba. Przy końcu świata Mitra przyjdzie znowu, spali stary świat i wszystko zło na nim ogniem powszechnym i świat odnowi z gruntu.

Wyznawcy Mitry musieli naprzód odbyć ceremonię chrztu, który z nich zmywał grzechy, schodzili się na wspólne niby to ofiary, na których kapłan dawał im do spożycia poświęcony chleb i wodę, utrzymywali stały święty ogień w przybytku Mitry, modlili się do słońca i obchodzili jego urodziny 25 grudnia. Koszty związane z kultem opędzano z pomocą dobrowolnych składek, w których udział brali nawet najubożsi.

Oprócz pospolitych wyznawców byli najbliżsi słudzy Mitry — wtajemniczeni, którzy się nazywali braćmi. Dzieliли się na szereg stopni o dziwnych nazwach. Wtajemniczony najniższego stopnia nazywał się „kruk”, potem szedł „zatajony”, wyższy był „żołnierz”, „lew”, „Pers”, „biegus”, a najwyższy „ojciec”. Na czele ojców stał tzw. ojciec ojców. Właściwie tyle, co dziadek. Przystępujący do tajemniczych obrzędów Mitry odmawiał ustaloną formułę wobec braci. Ta brzmiała: „Ja jestem gwiazda, która wespół z wami błądzi i wybłyska z głębi”.

W pierwszym wieku po Chrystusie przyszedł ten kult do Rzymu. Najwięcej wyznawców znalazł w wojsku, wśród niewolników, drobnych kupców i urzędników — między ludźmi, którym było źle i dużo mieli do czynienia z wszelkim złem. Mitrę nierzadko utożsamiano ze słońcem. Przy końcu drugiego wieku cesarze, nawet na monetach, przybierali tytuł przysługujący Mitrze: *Invictus* i kazali się utożsamiać z nim, względnie ze

¹²⁵*Kronos* (mit. gr.) — syn Uranosa i Gai, poprzedni władca bogów, obalony przez swego syna Zeusa; z powodu podobieństwa imion niekiedy mylnie utożsamiany z Chronosem, bogiem uosabiającym czas. [przypis edytorski]

¹²⁶*Saturn* (mit. rzym.) — bóg rolnictwa, zasiewów i czasu; utożsamiany z greckim Kronosem, dawnym władcą bogów obalonym przez swego syna. [przypis edytorski]

¹²⁷*ekliptyka* — wielkie koło na sferze niebieskiej, po którym w ciągu roku pozornie porusza się Słońce obserwowane z Ziemi. [przypis edytorski]

¹²⁸*Aryman* (staroirańskie *Angra Mainju*: zły duch; mit.) — bóg ciemności i demonów, uosobienie zła, kłamstwa i zniszczenia w religiach irańskich; oponent dobrego boga Ormuzda (Ahura Mazdy). [przypis edytorski]

¹²⁹*Hades* (mit. gr.) — bóg rządzący podziemną krainą zmarłych; także: nazwa tej krainy. [przypis edytorski]

¹³⁰*Pluton* (mit. rzym.) — bóg świata podziemnego, krainy umarłych, odpowiednik greckiego Hadesa. [przypis edytorski]

słońcem. Taki przydomek nosił jeszcze Ludwik XIV¹³¹ w czasach, kiedy zupełnie zapomniano o bogu Mitrze, a wyraz „mitra” oznaczał już tylko czapkę biskupów wschodnich i książąt świeckich. W podziemiach kościoła San Clemente w Rzymie można i dziś zobaczyć zachowany dawny sklepiony przybytek Mitry z płaskorzeźbą przedstawiającą tego boga w kamieniu i trzema szeregami kamiennych legowisk w podkowę — dla uczt mistycznych. Pewne składniki z religii Mitry zachowały się do dziś, choć mało kto myśli o tym, skąd się wzięły właściwie.

Scytami nazywano w starożytności koczowniczą ludność, która mieszkała w stepach między Donem a Dniestrem i Dunajem. Don nazywał się po grecku Tanais, Dniestr Tyras, a Dunaj — Ister.

Getowie to szczep tracki, zamieszkały nad dolnym Dunajem na Bałkanach. Byli to również koczownicy i dobrzy jeźdźcy. Ich bogiem był Zamolksis. Grecy bajali, że on był kiedyś człowiekiem, służył u Pitagorasa, wrócił między Traków, cywilizował ich, a w końcu zapadł się pod ziemię. Mówi o nim Platon w *Charmidesie*.

10. Bóg egipski z psim pyskiem to Anubis z głową szakala, utożsamiany z Hermesem. Byk z Memfis to Apis. Zeus z baraniami rogami to Zeus-Amon, utożsamiany z miejscowym bogiem Teb w Egipcie.

11. Zeus daremnie próbuje zrobić z postaci bóstw egipskich „tajemnicę wiary”; Momos powołuje się na zasadę tożsamości. Zbitek sprzecznych wewnętrznie nie potrafi i nie chce przyjąć — bo jest i chce zostać trzeźwy. Odmawia sobie tym samym uroku wielu snów i poezji.

12. Trofonios to bóg mieszkający w jaskini górskiej koło Lebadei w Beocji. Tam miał świątynię i posąg, roboty Praksytelesa, i tam udzielał wyroczni.

Amfilochos był synem Amfiaraosa i Eryfilii. Amfiaraos miał dar wróżenia, ponieważ był przyjacielem Apollina i Zeusa. Nie chciał iść na wyprawę siedmiu przeciw Tebom, bo przewidywał, że zginie. Jednakże Polinejkes¹³² namówił Eryfilę, dając jej naszyjnik złoty, żeby męża koniecznie skłoniła do wyprawy. To się jej udało. Amfiaraos byłby też zginął niechybnie, gdyby nie to, że Zeus w ostatniej chwili otworzył przed nim przepaść i w nią się Amfiaraos zapadł, poleciwszy jeszcze przedtem swemu synowi, żeby zamordował Eryfilę. Pod Tebami była znana wyrocznia Amfiaraosa, w której zmarły, czy zapadły w przepaść, dalej przepowiadał przyszłość za niewielką opłatą.

Syn jego, Amfiloch, zabójca Eryfilii, miał też sławną wyrocznię w Mallos w Cylicji, gdzie jego głos wychodził z jakiejś skrzyni, a kosztowało to tylko dwa obole. Jest o nim mowa w *Niedowiarku* Lukiana.

Teagenes z Tazos był zwycięzcą na igrzyskach olimpijskich w r. 480 przed Chr. Miał na rynku w Tazos posąg z brązu, który się raz przewrócił i zabił jednego z przeciwników Teagenesa. Za to zaskarżono ten posąg i skazano go wyrokiem sądowym. Mimo to zachował zdolność do cudownych uleceń.

Protesilaos padł z ręki Hektora pod Troją.

13. W tym rozdziale Lukian zajmuje stanowisko skrajnego nominalisty¹³³, twierdząc, że wyrazy takie jak: „dzielność”, „przyroda” itd. nie oznaczają niczego w ogóle; ma rację, że nie oznaczają poszczególnych przedmiotów zmysłowych. Daremnie Lukian czytał tak pilnie Platona. Więcej do niego przemawiał Antystenes¹³⁴, mistrz cyników, który uznawał tylko poszczególne przedmioty zmysłowe. Lukian w dialogu pt. *Zeus ma trudności w dyskusji* sam mówi o Przeznaczeniu i o jego stosunku do ofiar i modlitw tak właśnie, jak się to Momosowi nie podoba.

¹³¹Ludwik XIV (1638–1715) — król Francji (od 1643), zwany „Królem Słońce”, panujący w okresie szczytowego rozwoju francuskiej monarchii absolutnej. [przypis edytorski]

¹³²Polinejkes, gr. *Polynikes*, po polsku niekiedy także: *Polinik* (mit. gr.) — syn króla Edypa i Jokasty, wygnany przez brata Eteoklesa z Teb, udał się na dwór króla Argos Adrastosa, ożenił się z jego córką i zorganizował wyprawę siedmiu przeciw Tebom, aby odzyskać prawa do tronu. W zakończonej klęską wyprawie siedmiu wodzów zginęli wszyscy prócz Adrastosa. Polinejkes i Eteokles polegli w pojedynku pod murami miasta. [przypis edytorski]

¹³³nominalista — zwolennik nominalizmu: poglądu filozoficznego, wg którego uniwersalia, tj. nazwy i pojęcia ogólne, traktowane m.in. przez Platona jako realne byty, stanowiące idealne pierwowzory konkretnych przedmiotów, nie istnieją realnie, a są jedynie nazwami (łac. *nomina*), abstrakcjami językowymi. [przypis edytorski]

¹³⁴Antystenes z Aten, gr. *Antisthenes* (ok. 436–ok. 365 p.n.e.) — filozof grecki, założyciel filoz. szkoły cyników (gr. *kynikoi*), uczeń Gorgiasza i Sokratesa. [przypis edytorski]

14. Ciekawe, że wniosek Momosa nie jest jego własny. Podał go Sen, Hypnos — ten Sen był snem Lukiana. Przeludnienie i drożyzna zaogniły nienawiść do obcych nie tylko na Olimpie.

15. Rada i Lud — to *Senatus Populusque Romanus*¹³⁵. Formalizm urzędowy obowiązuje i na Olimpie.

16. Nakaz ścisłej specjalizacji zgodny z naczelną tendencją *Politei* Platona.

17, 18, 19. Zeus ma jeszcze nawyki demokratyczne — dlatego chce zaraz zarządzić głosowanie. W sam czas poprawia się i organizuje swój „parlament” na nowej zasadzie. Zmierza do silnych rządów.

Lukian bawi się w tej satyrze niesłychanym bogactwem mitów starożytnych na gruncie rzymskim w pierwszych wiekach naszej ery. Trzeba pamiętać, że mity to nie były przymusowe dogmaty. Nikogo nie karano, jeśli nie wierzył w prace Heraklesa. Podobnie jak dziś nikt nie jest obowiązany wierzyć w opowiadanie o Madeju zbójcy ani o Krakusie i Wandzie. Mity nie były przedmiotami przekonań, tylko przedmiotami supozycji¹³⁶ dla ludzi oświeconych w starożytności. Satyra Lukiana jest też pozbawiona jadu i żółci, i buntu. Jest tylko zabawką bez żądła.

¹³⁵*Senatus Populusque Romanus* (łac.), w skrócie: *SPQR* — senat i lud rzymski; oficjalna formuła urzędowa używana w dokumentach państwowych w okresie cesarstwa rzymskiego, wskazująca źródła władzy i prawa. [przypis edytorski]

¹³⁶*supozycja* (z łac.) — przypuszczenie, domysł. [przypis edytorski]

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na Licencji Wolnej Sztuki 1.3. Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/lukian-zgromadzenie-bogow/>

Tekst opracowany na podstawie: Lukian z Samosaty, Dialogi wybrane, tłum. Władysław Witwicki, Wrocław, Książnica-Atlas, 1949

Wydawca: Fundacja Wolne Lektury

Publikacja wydana w ramach biblioteki Wolne Lektury (wolnelektury.pl).

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Wojciech Kotwica.

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).